

УДК 159.9

А.Н. Гірняк, канд. психол. наук, доц., Т.М. Карп'як
Тернопільський національний економічний університет, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ДЕЛІНКВЕНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ

A.N. Hirnyak, Ph.D, Assoc. Prof., T.M. Karpiak
SOCIO-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF ADOLESCENT DELINQUENCY

Підлітковий вік характеризується різкими, якісними змінами, котрі стосуються усіх аспектів розвитку. Біологічно він належить до передпубертатного і пубертатного віку, тобто етапу статевого дозрівання та інтенсивного, нерівномірного розвитку і зростання організму. Це суттєво впливає на психофізіологічні особливості, функціональні стани підлітка (підвищена збудливість, імпульсивність), спричинює статевий потяг (часто неусвідомлений) і пов'язані з ним нові переживання, потреби, інтереси [1, с. 390].

Ламання старих психологічних структур, зумовлює сильний вибух непокори, зухвальства та ненормативної поведінки. Підлітки підвищено збудливі, їхня поведінка нестійка, імпульсивна, дії часто нестримані, безконтрольні, неадекватні стимулам. Усе це ознаки *кризи 13 років* для котрої характерні такі симптоми: зниження продуктивності навчальної діяльності, негативізм (прагнення до самоізоляції, внутрішнє напруження, схильність до сварок і порушення дисципліни), деструктивні форми самоствердження тощо [2, с. 68-70].

Саме у цьому віці найбільш гостро проявляються усі різновиди *девіантної поведінки*, а саме: а) *делінквентна поведінка* (від латинського слова "delictum", тобто проступок) формотілюється у підлітковій жорстокості, силовому самоствердженні над слабшими, радикальному бунтарстві та інших протиправних діях; б) *адиктивна поведінка* (addiction - схильність) стає актуальною в контексті споживання «заборонених плодів» дорослого життя (тютюнопаління, зловживання алкоголем, вживання наркотичних засобів) та набуття різних видів психологічної залежності (ігроманія, Інтернет-залежність, зосередженість на порнографічних матеріалах тощо); в) суїцидальна поведінка – самогубства пов'язані із нерозділеним коханням, «втеча» від непереборних життєвих обставин, фізичні виснаження від психічної анорексії тощо.

А.В. Фокіна виокремила деякі спільні психологічні особливості, котрі притаманні для девіантних підлітків: проживання у неблагополучній сім'ї, переважаючим стилем батьківської опіки є гіперпротекція чи педагогічна запущеність, недостатня причетність дитини до позанавчальної соціально схвалюваної діяльності, комунікативні труднощі (недостатня причетність до неформальних підліткових груп просоціальної спрямованості), атрибутивний тип дорослішання (наслідування зовнішнім малозначущим ознакам дорослості), нерозвинутість морально-правової свідомості, перебільшення негативного чи позитивного ставлення до себе, різко негативна оцінка системи суспільних санкцій тощо [3, с. 20].

Наслідуючи дорослі моделі поведінки скальковані з екранів телевізорів, підлітки намагаються ідентифікувати себе з «крутими» персонажами, котрі зорієнтовані на одержання максимального задоволення від життя, докладаючи мінімальних зусиль. Нерідко представники злочинного світу чи асоціальних субкультур стають для підлітків референтними, а їхні соціально незабезпечені шкільні наставники опускаються до статусу аут-групи. Така тенденція посилюється у випадку коли в ін-

групі підлітка (наприклад, батьківській сім'ї чи класному колективі) культивується авторитарний чи надмірно ліберальний стиль соціальної взаємодії.

Проте самоутвердження підлітка шляхом протидії ustalеним нормам та еталонним канонам поведінки має і свої позитивні аспекти. Дитина у багатьох випадках має право протидіяти тиску, не проявляти конформність та відстоювати власну індивідуальність. Ця теза ґрунтується на емпіричному факті, що процес соціалізації переважно здійснює формувальні (зовнішньо детерміновані) впливи і мало враховує глибинні (внутрішні) індивідуально-типологічних передумови розвитку особистості дитини. Крім того, значну частину генетично зумовлених схильностей підлітків (скажімо до садизму) сучасна система освіти інтерпретує як «шкідливі» і прагне піддавати корекції (тобто боротись з природною платформою людини). Водночас ще Зигмунд Фройд довів, що тільки сублімований садист може стати геніальним хірургом і отримувати не психотравму, а справжнє задоволення від своєї професії, сублімований ексгібіціоніст буде хорошим актором чи вчителем, а людина із схильністю до правопорушень («злочинною свідомістю») стане найкращим детективом. Отож завданням агентів соціалізації (сім'ї, школи, гуртків, секцій тощо) має стати не боротьба з «деструктивною» індивідуальністю дитини, а спрямування цієї енергії у відповідне просоціальне русло. В іншому випадку, підліток із «придушеними» садистичними схильностями, який немає змоги реалізувати у соціально схвалюваному руслі свою потребу (яка є часто неусвідомленою), ризикує у складні моменти свого дорослого життя не стримати внутрішнього напруження і «переродитися» у маніяка-вбивцю.

Підлітки вимагають поваги до власної особистості та людської гідності, довіри та самостійності. Невиконання розпоряджень дорослого, різні форми протесту – все це не що інше, як форма боротьби підлітка за зміну існуючого типу взаємостосунків [2, с. 74]. Знову ж таки, емансипація від батьків є нормальною лінією розвитку особистості у цьому віковому діапазоні. Звісно ж, внаслідок недостатньої розвиненості у підлітків навичок саморегуляції, батьківський контроль має бути присутнім, але лише дистанційним і в жодному разі не тотальним.

Отож батьки та освітяни взаємодіючи з підлітками мають враховувати їхні вікові та індивідуально-типологічні особливості до котрих, перш за все, належать провідна діяльність (інтимно-особистісне спілкування). Новоутворення підліткового віку – становлення нового рівня самосвідомості (котра передусім характеризується почуттям дорослості), зміна Я-концепції. З цим пов'язане різке коливання ставлення до себе, нестійкість самооцінки. Зазначене новоутворення визначає провідну потребу підліткового віку – у самутвердженні та спілкуванні з ровесниками [1, с. 390].

Література

4. Большой психологический словарь / [сост. и общ. ред. Б. Мещеряков и др.] – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с. – (Проект „Психологическая энциклопедия”).

5. Заброцький М. М. Вікова психологія: [навч. посіб.] / М. М. Заброцький. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : МАУП, 2002. – 104 с.

6. Фокина А. В. Социальный эгоцентризм как компонент подростковой девиантности / А. В. Фокина // Психологическая наука и образование. – 2004. – № 2. – С. 20–29.